

I43 Ілюстрований словник-помічник з української мови. 1–4 класи / А. А. Ємець, О. М. Коваленко, Г. В. Левандовська, упоряд. — Х. : Вид. група «Основа», 2020. — 176 с. : іл.

ISBN 978-617-00-3630-8.

Словник містить близько тисячі слів, уживання яких в усному або писемному мовленні спричиняє труднощі. Він стане у пригоді молодшим школярам під час розв'язання мовних задач: допоможе визначитися з правильною вимовою або написанням складного слова; розкриє значення незрозумілих слів; на простих прикладах продемонструє можливі варіанти вживання слів у реченнях.

Для учнів 1–4 класів, батьків, учителів.

УДК 373.2

Любий друже!

Чи знаєш ти, як правильно сказати: «Стілець стоїть біля *стола́* чи біля *сто́лу*», «На столі лежать *ло́жки* чи *ложки́*»?

Чи зможеш ти визначити, які серед поданих слів, записані правильно, а які — ні: *духмяний*, *м'ята*, *прив'язати*, *свято*, *морквяний*, *жаб'ячий*, *б'ється*, *мавпячий*, *п'ятка*?

Чи можеш пояснити, що означають слова *бунчук*, *васаг*, *кадуб*? А вони часто трапляються в художніх творах, які розповідають про минулі часи. Наприклад, в оповіданні *М. М. Коцюбинського «Харитя»* читаємо: «*В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди*». Як ти зрозумієш вислів «стояли діди»? Це там стояли люди? Чи ні?

Переконайся у правильності відповідей тобі допоможе цей словник. Навчися лише ним користуватися, і він обов'язково стане для тебе справжнім помічником і порадником.

У словнику зібрано близько тисячі слів. Для зручності вони всі розташовані в алфавітному порядку.

Кожна словникова стаття починається з пояснюваного слова, поданого в початковій формі. Поруч із ним наводять інші форми вживання цього слова. У пояснюваному слові та його формах позначають наголос. Якщо слово має подвійний наголос, то позначка (') ставиться над кожним наголошеним складом. Далі подано тлумачення слова і наведено приклади його вживання в реченні.

Наприклад:

ВІДЧАЙ ч.; р. *відчаю*, ор. *відчаєм*. Почуття сильного душевного болю, безвиході; розпач. *Великий собака нісся просто на Андрійка, і Настуся з відчаєм кинулася на захист брата.*

Якщо слово є багатозначним, то його значення перераховують і подають у такий спосіб:

БРАТ, ч.; р. *брáта*, кл. *бра́те*, мн. *брати́*, але два *брати*.

1. **Брат**. Кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері. *Несе сестра меншого брата, поспішає.*

2. **Брат**. Близька, своя людина; одностудець, друг. *Любий друже мій Олексію, дозволь мені кликати тебе братом!*

У словнику також трапляються омоніми — слова, які звучать або пишуть однаково, але мають різні значення. До кожного з таких слів подано окрему статтю. Наприклад:

БРОДИТИ

1. **Бродити**. *Броджу́, бродиш*. Повільно ходити без певної мети й напрямку; блукати. *А ведмідь усе бродить лісом, місця собі для спочинку шукає.*

2. **Бродити**. *Бродить*. Бути в стані бродіння. *Настусі дуже хотілося пиріжків. Ось бабуся і попросила її подивитися на опару, чи не почала вже бродити.*

Якщо виникають труднощі під час уживання того чи іншого слова, тоді пропонують підказку «Зверни увагу!». Деякі слова супроводжуються ілюстрацією.

У словничку використано такі скорочення:

заст. — застарілі слова;

ч. — чоловічий рід;

ж. — жіночий рід;

с. — середній рід;

мн. — множина;

р. — родовий відмінок (*кого? чого?*);

- д.* — давальний відмінок (*кому? чому?*);
ор. — орудний відмінок (*ким? чим?*);
м. — місцевий відмінок (*на кому? на чому?*);
д.-м. — давальний і місцевий відмінки;
кл. — кличний відмінок (*використовують у звертаннях*);
р. мн. — родовий відмінок множини;
д. мн. — давальний відмінок множини;
невідм. — невідмінюваний (якщо іменник не змінюється за відмінками);
присл. — прислівник;
прийм. — прийменник;
ім. з прийм. — іменник із прийменником;
числ. з прийм. — числівник із прийменником;
займ. з прийм. — займенник із прийменником;
і т. ін. — і таке інше;
і т. п. — і тому подібне;
та ін. — та інше.

Маленький знавцю української мови! Якщо ти хочеш, щоб твоє усне й писемне мовлення було правильним, зразковим, частіше заглядай у словник — чарівну скриньку, у якій зберігаються секрети рідної мови.

Бажаємо тобі успіху!

АБОНЕМЕНТ

1. **Абонемент** ч.; р. **абонемента**. Документ, який посвідчує право користуватися чим-небудь упродовж певного часу, а також саме це право. *У мене немає абонемента на відвідування виставкової зали.*

2. **Абонемент** ч.; р. **абонементу**. Відділ бібліотеки, у якому видають книжки додому. *Любі діти, завітайте до бібліотечного абонементу!*

АБОНЕНТ ч.; р. **абонента**. Той, хто користується абонементом (наприклад, правом на користування телефонним зв'язком) *Абонент тимчасово недоступний. Затеlexфонуйте пізніше.*

АВТОР ч.; р. **автора**, *мн. автори*, р. *мн. авторів*, але два **автори**. Той, хто написав твір або щось створив. *Олег Буцень є автором оповідання «Пустощі».*

АДРЕС ч.; р. **адреса**. Письмове вітання кого-небудь з нагоди відзначення ювілею. *Сергія Івановича привітали з нагоди ювілею та вручили адрес.*

АДРЕСА ж.; р. **адреси**. Місце проживання людини, місце знаходження установи; напис на конверті. *Тетяна проживає за іншою адресою.*



АЕРОПОРТ ч.; р. **аеропорту**, *м. в аеропорту*, *мн. аеропорти*, р. *мн. аеропортів*. Аеродром, обладнаний усім необхідним для забезпечення регулярних польотів транспортної авіації. *Наш літак приземлився в аеропорту Бориспіль.*

АКВАРЕЛЬ ж.; р. **акварелі**, *ор. аквареллю*, р. *мн. акварелей*. Клейові фарби, що розводять водою. *Оленка гарно малює аквареллю.*

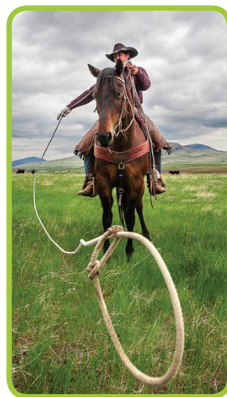
АЛФАВІТ ч.; р. **алфавіту**. **АБЕТКА** ж.; р. **абетки**, *д.-м. абетці*. **АЗБУКА** ж.; р. **азбуки**, *д.-м. азбуці*. Сукупність літер, прийнятих у писемності якої-небудь мови та

розміщених у певному усталеному порядку. *Андрійко розташував слова за алфавітом. Учні нашого класу добре вивчили українську абетку.*

АПЕЛЬСІН ч.; р. **апелсіна**, р. мн. **апелсінів**. Вічно-зелене плодове цитрусове дерево, яке росте на півдні, або запашний, соковитий плід цього дерева жовтогарячого кольору. *Мама поклала на тарілку п'ять апельсинів. Зверни увагу! Слід говорити: багато апельсінів. Неправильно: багато апельсін.*

АПОСТРОФ ч.; р. **апострофа**. Знак у вигляді коми, який ставлять угорі після приголосного перед **я, ю, є, ї**. *Учителька записала на дошці слова з апострофом: м'ясо, в'юн, в'ється, солов'ї.*

АРКАН (заст.) ч.; р. **аркана**. Довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин. *Ніякий він не втікач — лютий харциз-розбійник, що промишляє в степах, грабує, кого перестріне самотою: козака, то й козака, ординця, то й ординця. Обдирає до білої кістки, в'яже пограбованого, тягне на аркані за собою, продає десь аж над Чорним морем у неволю. (М. Пригара «Михайлик — джура козацький»)*



АРШІН (заст.), ч.; р. **аршіна**. Давня східнослов'янська міра довжини, дорівнює 0,711 м, або лінійка, прут тощо такої довжини. *Та як укрутить у хвіст руку — і давай мірять аршином! (Українська народна казка «Бідний вовк»)*

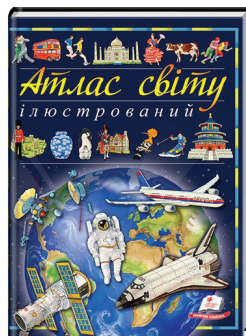
АСФАЛЬТ ч.; р. **асфальту**. Чорна смолиста маса для покриття доріг, або шлях, тротуар, покриті цією масою. *Дорога, вкрита свіжим асфальтом, виблискувала на сонці.*

АТЕЛЬЄ невідм., с. Майстерня маляра, скульптора, фотографа. *Мама Оленки працює швачкою в ательє одягу.*

АТЛАС — АТЛАС. Зверни увагу! Різняться за значенням і наголосом.

АТЛАС ч.; р. **атласу**. Зібрання карт (географічних, історичних та ін.) у формі альбома або книжки. У географічному атласі Степанко розглядає карту світу.

АТЛАС ч.; р. **атласу**. Шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька з лицьового боку. *Тетянци пошили святкову сукню з атласу.*



АТЛАСНИЙ, **атласна**, **атласне**. Який стосується атласу — тканини. *Наталочка із задоволенням носить атласну сорочку.*

БАГАТИЙ, **багата**, **багате**. Який має чогось багато. *Наш край багатий лісами, степами, ріками.*

БАГАТИР — БОГАТИР. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БАГАТИР ч.; р. **багатиря**, ор. **багатирём**, *мн. багатири*, р. *мн. багатирів*, д. *мн. багатирям*. Багата людина. *Ох, і добра ж у нашого Степана — немов у справжнього багатиря!*

БОГАТИР ч.; р. **богатиря**, ор. **богатирём**, *мн. богатири*, р. *мн. богатирів*, д. *мн. богатирям*. Людина надзвичайної сили і відваги, хоробрий воїн. *І зібралися богатири на раду. Думують, як землю нашу від лютого ворога боронити.*

БАГАТОРАЗОВИЙ, **багаторазова**, **багаторазове**. Який повторюється багато разів. *У супермаркеті ми купили багаторазовий посуд. Зверни увагу! Слід говорити багаторазовий. Неправильно: багаторазовий.*

БАГАТОСКЛАДОВИЙ, **багатоскладова**, **багатоскладове**. Зверни увагу! Слід говорити багатоскладовий. Неправильно: багатоскладовий. Який містить кілька (багато) складів. *На дошці було записане багатоскладове слово.*

БАГАЧ ч.; р. багача́, ор. багаче́м, кл. багачу́, мн. багачі́, р. мн. багачі́в, д. мн. багача́м. Той, хто має багатство; багата людина, багатій. *Найнявся бідний хлопець на службу до багача.*

БАЖАТИ, бажаю́, бажа́єш, бажа́є, бажа́ємо, бажа́єте, бажа́ють.

1. **Бажати**. Хотіти чогось, прагнути. *Чого ти бажаш?* Я бажую прочитати цікаву книжку.

2. **Бажати**. Висловлювати побажання, зичити. *Бажаето тобі здоров'я, щастя, здійснення мрій.*

БАЙДУЖЕ, присл. Все одно, немає значення. *Нехай хлопці, що хочуть, те й кажуть. Мені байдуже до їхніх слів.*

БАЙДУЖИЙ, байдужа́, байдуже́. Який не звертає уваги, не виявляє зацікавлення. Який не виявляє співчуття; нечутливий, нечуйний. *Олексій був байдужим до чужого горя.*

БАЙКА ж.; р. байки́, д.-м. байці́, мн. байкі́, р. мн. байо́к, але дві (три, чотири) байки́. Невеликий віршований або, рідше, прозовий повчальний твір. *Учні на уроці читали байки Леоніда Глібова.*

БАЙКАР ч.; р. байкаря́, ор. байкаре́м, кл. байкарю́, мн. байкарі́, р. мн. байкарі́в, д. мн. байкаря́м. Автор байок. *Леонід Глібов — відомий український байкар.*

БАНДУРА (заст.) ж.; р. банду́ри. Український народний музичний інструмент. *Хутко під звечорілим небом забриніла бандура, і Мехтод заспівав — повагом, неголосно, мов загомонів сам із собою. (М. Пригара «Михайлик — джура козацький»)*



БАРИЛО (заст.) с.; р. баріла. **БАРИЛЬЦЕ**, р. барільця́. Невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими

Б обручами. *Ото заїхала, дивиться — аж повнісінька криничка води, аж через верх ллється, а біля неї стоїть золоте барильце й кухлик. (Українська народна казка «Дідова дочка й бабина дочка»)*

БАРЛІГ ч.; р. барло́га і барло́гу, м. в барло́зі і в барло́гу. Лігво ведмедя. *Наближалася зима. І заліг ведмідь у свій барліг.*



БАТЬКІВ — БАТЬКІВСЬКИЙ. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БАТЬКІВ, ба́тькова, ба́тькове. Який належить батькові. *Гриць узувся в батькові чоботи.*

БАТЬКІВСЬКИЙ, ба́тьківська, ба́тьківське. Який належить батькам — батькові та матері. *Сьогодні в школі відбудуться ба́тьківські збори. Зверни увагу! Слід говорити ба́тьківський. Неправильно: батьківський.*

БАТЬКІВЩИ́НА ж.; р. батьківщи́ни. Країна, у якій народилася людина, громадянином якої вона є; Вітчизна. *Наша Батьківщина — Україна.*

БАШТА́Н ч.; р. башта́на і башта́ну, м. на башта́ні. Ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині і т. ін. *Мама принесла з баштану велику диню.*

БЕЗЗМІСТО́ВНИЙ, беззмісто́вна, беззмісто́вне. Позбавлений змісту; пустий. *Максим отримав низьку оцінку, бо його реферат був беззмістовним. Зверни увагу! Слід говорити беззмісто́вний. Неправильно: беззмісто́вий, беззмістовий.*

БЕЗІМЕ́ННИЙ, безіме́нна, безіме́нне. Який не має імені, назви, ніяк не названий. *На руці в тебе п'ять пальців: великий, вказівний, середній, безіменний, мізинець.*

БЕНКЕ́Т (заст.) ч.; р. і **БАНКЕ́Т**, р. бенке́ту і банкéту. Урочистий обід, сніданок або вечеря, що влаштовують

на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події. *Зараз їх і звінчали та такий бенкет зчинили!* (Українська народна казка «Три брати»)

БЕРЕГ ч.; р. **бе́рега**, м. на **бе́резі**, мн. **береги́**, р. мн. **берегі́в**, але два **бе́реги**. Край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря і т. ін. *Рибалки сиділи на березі річки.*

БЕРЕЖЛИВИЙ — БЕРЕЖНИЙ. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БЕРЕЖЛИВИЙ, **бережли́ва**, **бережли́ве**. Економний, ощадливий. *Настали важкі часи. І батько, як бережливий господар, почав рахувати кожну копійку.*

БЕРЕЖНИЙ, **бе́режна**, **бе́режне**. Який уміє дбайливо поводитися з чим-небудь. *Виявляйте бережне ставлення до природи.*

БЕРЛІН (заст.) ч.; р. **берлі́на**.

Старовинна засклена карета.

Коли так, приїхав під рундук берлін шестерма кіньми — як змії! (Українська народна казка «Царівна-жаба»)



БІНДОЧКА (заст.) ж.; р. **бі́ндочки** (змениш. до **бинда**) Стрічка. *Над головою, межі колосками, як биндочка, синіло небо.* (М. Коцюбинський «Харитя»)

БІК ч.; р. **бо́ку**, м. на **бо́ці** і **боку́**, мн. **боки́**, р. мн. **боків́**, але два **бо́ки**, з обох **бо́ків**, на всі **бо́ки**, з усіх **бо́ків**.

1. **Бік**. Права або ліва частина тулуба від плеча до стегна. *Лікарі радять спати на правому боці.*

2. **Бік**. Яка-небудь сторона, стінка, площина предмета. *З одного боку школи учні посадили берези, а з іншого — липи.*

БІЛІЗНА — БІЛИЗНА́. Зверни увагу! Різняться за значенням і наголосом.

БІЛИЗНА ж.; р. **білі́зни**. Вироби з тканини для одягання на тіло, а також на постіль. *Сашко помився й одягнув чисту білізну.*

БІЛИЗНА́ ж.; р. білизні́. Білого кольору, білість. *Уночі випав сніг. А вранці від його дивовижної білизни́ не можна було відвести очей.*

БІЛИТИ — **БІЛІТИ**. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БІЛИТИ, білю́, білиш, білитель, білимо, білите, білять.

1. **Білити**. Робити білим, покривати розчином крейди. *Учора мати білила стелю на кухні.*

2. **Білити** (про полотно) Вибілювати у воді та на сонці, доводячи до білого кольору. *Наші прабабусі вибілювали рушники на сонці.*

БІЛІТИ, білію́, білієш, біліє, біліємо, білієте, біліють. Виднітися, виділяючись білим кольором. *У садку білила маленька хатинка.*

БІЛЯ, прийм. Уживають тільки на означення місця. *Біля будинку росла стара липа. Зверни увагу! Неправильно вживати на означення приблизної кількості: біля ста, біля тисячі. Слід казати: близько ста, близько тисячі.*

БІЛЬ ч.; р. бо́лю, ор. бо́лем, р. мн. бо́лів. Відчуття страждання. *Поранений відчув гострий біль. Зверни увагу! Неправильно говорити: гостра біль, зубна біль.*

БІР ч.; р. бо́ру, м. у бо́ру́, мн. борі́, р. мн. борі́в, але два бо́ри. Сосновий або інший шпильковий ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни. *У зеленому бо́ру́ гриби, ягоди беру.*

БОНДАР ч.; р. бо́ндаря, ор. бо́ндарем, кл. бо́ндарю, мн. бондарі́, р. мн. бондарі́в, д. мн. бондаря́м, але два бо́ндарі́. Майстер, ремісник, що виробляє діжки, дерев'яні відра і т. ін. *Старий бондар зробив дубову діжку.*



БОРО́ТИСЯ, борю́ся, бо́решся, бо́ремося, бо́ретесья, бо́рються. Чинити опір. *Боротися з ким?*

з чим? проти кого? проти чого? за що? Боротися проти несправедливості. Боротися за мир.

БОРОТЬБА ж.; р. **боротьби**. Битва. *Боротьба з ким? з чим? проти кого? проти чого? за що? Боротьба проти несправедливості. Боротьба за мир.*

БОСОНІЖ, присл. Без взуття. *Харитя бігла стежкою босоніж.*

БОЯГУ́ЗТВО с.; р. **боягу́зтва**. Властива боягузові боязкість, лякливість. *Андрій непокоївся, що через його боягузтво можуть загинути люди.*

БРАКОНЬЄ́Р ч.; р. **браконьє́ра**, ор. **браконьє́ром**. Людина, яка полює в недозволених місцях або в заборонений час. *Лісник помітив капкан, поставлений браконьєром.*



БРА́НЕЦЬ ч.; р. **бра́нця**. Полонений. *Харциз, ніби вгадавши такі відчайдушні наміри, сіпнув Воронька й поїхав близенько, впритул, сторожко поглядаючи на свого бранця. (М. Пригара «Михайлик — джура козацький»)*

БРА́ТИ, **беру́**, **береш**, **беремо́**, **берете́**. Схоплювати, охоплювати руками або яким-небудь знаряддям. *Оленка бере поливальничку і йде на город.*

БРОВА́ ж.; р. **брови́**, *мн. брóви*, р. *мн. брiв*, *д. мн. брóвам* і *бровáм*, але дві **брови́**. Дугаста смужка волосся над оком. *Дідусь насупив брови.*

БРОНХІ́Т ч.; р. **бронхі́ту**. Хвороба. Запалення слизової оболонки бронхів. *Два тижні не було Надійки в школі. Вона хворіла на бронхіт.*

БРОШУ́РА ж.; р. **брошу́ри**. Невелика книжка в м'якій обкладинці. *Біля метро перехожим роздавали брошури.*

БУДЬ-ХТО́, **буди́-кого́**, **буди́-кому́**, **буди́-ким**, **буди́ на кому́**. Все одно (байдуже) хто; всякий. *Двері в діда Матвія завжди були відчинені, тому й міг зайти до хати будь-хто.*

БУДЬ-ЧИЙ, **буди́-чийо́го**, **буди́-чийо́му** і **буди́-чи́єму**, **буди́-чийі́м**, **буди́ на чийо́му**, **буди́ на чи́єму** і **буди́ на чийі́м**. Все одно (байдуже) чий. *Сьогодні на спортивному майданчику було багато дітей, тому загублений ключ міг бути будь-чийм.*

БУДЬ-ЩО́.

1. **Буди́-що́**. **буди́-чо́го**, **буди́-чому́**, **буди́-чим**, **буди́ на чо́му** і **буди́ на чім**. Все одно (байдуже) що, що за-вгодно. *Андрійко хотів подарувати мамі не будь-що, а таку річ, яка б справді була їй потрібна.*

2. **Буди́-що́**. За всяку ціну; хай там що; за будь-яких умовах; обов'язково, неодмінно. *Наталочка вирішила будь-що перегнати Надійку.*

БУДЬ-ЯКИЙ, **на буди́-яко́му**, **на буди́-які́м**, **буди́ на яко́му**, **буди́ на які́м**. Все одно (байдуже) який; всякий. *«Мені потрібен будь-який олівець», — сказала Оленка.*

БУЗКОВИЙ, **бузко́ва**, **бузко́ве**. Пов'язаний з бузком. *Тетянци подарували плаття бузкового кольору.*

БУЙ ч.; р. **бу́я**, мн. **буї́**, р. мн. **буї́в**, але два **буї́**. Сигнальний поплавок на річці, озері для позначення мілини, підводних каменів, рибальських сіток та ін. *Мама не дозволяла Степанкові запливати за буї́.*

БУЙВІЛ ч.; р. **бу́йвола**. Велика свійська тварина — рід бика. *Великий буйвіл поволі наближався до мене.*

БУЛАВА́ ж.; р. **булави́**, мн. **була́ви**, р. мн. **була́в**, але дві **булави́**. Палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю. — *Скуй, — каже, — мені булаву, та велику!* (Українська народна казка «Котигорошко»)



БУЛА́НИЙ — БУЛА́ТНИЙ. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БУЛА́НИЙ, була́на, була́не. Кінь світло-рудої масті. *І сів царенко на буланого кіня.*

БУЛА́ТНИЙ, була́тна, була́тне. Зроблений із високоякісної міцної сталі. *Узяв у руки богатир булатну шаблю.*

БУНЧУ́К (заст.) ч.; р. бунчука́. Булава з металевою кулькою на кінці і прикрасою-китицею з кінського волосу як ознака влади козацьких отаманів гетьманів. *Високий козак тримав бунчук — палицю з кінським хвостом та позолоченою кулею. (М. Пригара «Михайлик — джурра козацький»)*



БУРА́Н — БУРУ́Н. Зверни увагу!

Різняться за значенням.

БУРА́Н ч.; р. бура́ну. Сніжна буря, завірюха, метелиця в степу. *Вітер підсилювався. Сніг бив просто в лице. Почався справжній буран.*

БУРУ́Н ч.; р. буруна́, мн. буруні́, р. мн. буруні́в. Велика, навальна піниста хвиля. *На морі почався шторм. Великі буруни один за одним розбивалися об високі скелі.*

БУ́РЯ ж.; р. бу́рі, ор. бу́рею, р. мн. бур. Навальний вітер з дощем; грозою, а взимку — зі снігом. *За дві години буря майже вицухла.*

БУ́СЕЛ ч.; р. бу́сла і **БУ́СОЛ**, р. бусла, мн. буслі́, р. мн. буслі́в. Лелека. *Навесні бусол повернувся у своє старе гніздо.*

БУФЕ́Т

1. **Буфeт** ч.; р. буфeта́. Назва меблів. *Мама дістала з буфета цукерки й печиво.*

2. **Буфeт** ч.; р. буфeту́. Невеликий ресторан, приміщення для вживання їжі.

